

Юлія РОМАНЕНКО

СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СИНОНІМІЇ

Урок у 10 класі на матеріалі «Лісової пісні»

Мета: поглибити знання учнів про синоніми, види їх, сформулювати поняття про стилістичні функції всіх видів синонімів; удосконалити вміння знаходити синоніми в художньому тексті й визначати їхню роль; розвивати вміння добирати синонімічні відповідники до ідеографічних і стилістичних синонімів; збагачувати словниковий запас; розвивати мовне чуття; вчити відчувати красу й багатоголосся поетичного слова Лесі Українки.

Обладнання: таблиця «Види синонімів», картки для бліц-опитування.

Тип уроку: урок поглиблення здобутих знань, удосконалення вмінь і навичок.

Епіграф: Багатство синонімів – одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці – невід’ємна прикмета доброго стилю, доконечна риса справжнього майстра.

М.Рильський

Перебіг уроку**Мотивація навчальної діяльності.**

Лінгвістичний експеримент. Прочитайте подані висловлювання. Порівняйте зміст їх. Які мовні засоби використано для вираження думки в обох випадках?

Апогеєм творчості Лесі Українки бачиться «Лісова пісня» (1911). Нею поетеса виспівала свою любов до милої та рідної з її дитинства Волині, багатой на ліси й озера, на казки й пісні. Це – художньо-філософська п’еса, в якій поєдналися реальність (Лукаш) і казковість (Мавка). Зливши воедино два живлющі струмені, Леся Українка витворила своєрідний жанр драми-феєрії, який доти не мав аналогу в українській літературі (*М.Литвинець*).

Вершиною доробку Лесі Українки вважається «Лісова пісня» (1911). Нею письменниця висловила власну прихильність до любові та близької з малих літ Волині, щедрої на гаї й стави, на легенди і співи. Це – художньо-філософська драма, де сплелися дійсність (Лукаш) і вигадка (Мавка). Поєднавши разом ці життєдайні джерела, Леся Українка створила оригінальний жанр драми-феєрії, що дотепер не знав відповідників у нашому письменстві.

◆ Побудуйте стисле усне міркування про значення синонімів для вільного й оригінального висловлення думки, доведіть, що багате на синоніми мовлення – ознака володіння всіма стилями української мови. Скористайтеся поданою інформацією.

Стиль означає специфічний спосіб діяння. Специфічний, тобто відмінний від інших, притаманний комусь (чомусь) одному. Отже, стиль – це передусім відмінність, добір – щось можна зробити так або інакше. Стиль починається там, де є вибір. Стосовно до мови вибір – це синонімія. Коли б у мовах не було синонімів, то не було б ні стилістичних значень, ні стилю.

Отже, синоніми є одним з найважливіших складників арсеналу стилістичних засобів мови. Одна з найприкметніших рис української мови – її синонімічне багатство. І якщо в синоніміці найяскравіше виявляється багатство мови, то глибоке знання синонімічних можливостей і вправність у користуванні ними є одним із найважливіших показників майстерності письменника, журналіста, взагалі людини, чия творчість якимось чином пов’язана з мовою (*За О.Пономаревим*).

➤ Доберіть синоніми до виразу «багате на синоніми мовлення». (*Барвисте, розмаїте, красиве, рясне.*)

Робота з епіграфом. Прочитайте і прокоментуйте епіграф до уроку. Опрацюючи впродовж уроку синонімічний склад драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», зберіть матеріал для доведення цієї тези.

Актуалізація опорних знань.

Самостійна робота. Бліц-опитування. Виконайте тестові завдання на картках.

Варіант I

1. Синоніми – це слова

A подібні за значенням

Б протилежні за значенням

В однакові за написанням

Г співзвучні за вимовою

2. З-поміж поданих синонімів відтінок урочистості має слово

A говорити

Б розмовляти

В казати

Г ректи

3. В українській мові є синоніми

A словотвірні

Б морфемні

В стилістичні

Г граматичні

Варіант II

1. Абсолютними синонімами є слова

A розмова – балачка

Б мовознавство – лінгвістика

В ходити – пересуватися

Г робити – діяти

2. Синоніми об’єднуються у

A гнізда

Б ряди

В групи

Г спільності

3. Синонімічне багатство мови найбільше виявляється у стилі

A розмовному

Б науковому

В художньому

Г офіційно-діловому

Засвоєння поняттєвої основи до теми.

Робота з таблицею. Накресліть подану таблицю в зошитах, залишивши комірки з прикладами незаповненими. Відповідні синоніми будете вписувати, виконуючи наступні завдання.

Види синонімів

Морфологічні	Синтаксичні	Фразеологічні	
Варіанти словоформ, які передають те саме значення	Граматично різні конструкції, що виражають те саме значення	Різні фразеологічні конструкції з однаковим значенням	
<i>По полі – по полю, цією – цею</i>	<i>Коли прийду, одразу напишу – прийхавши, одразу напишу – по приїзді напишу</i>	<i>Накивати п'ятами – дати драла</i>	
Лексичні			
Подібні або тотожні за значенням слова Поділяються на підвиди			
Ідеографічні	Стилістичні	Загально-мовні	Контекстуальні
Передають різні значенні відтінки того самого поняття	Виражають різне стилістичне забарвлення	Не залежать від контексту	Набувають синонімічності лише в контексті
<i>Говорити – проголошувати – розмовляти</i>	<i>Говорити – патякати – базікати</i>	<i>Життєпис – біографія</i>	<i>Сива – давня (історія)</i>

Виконання практичних завдань.

◆ Прочитайте подані речення¹. Знайдіть у кожній групі синоніми. Випишіть і з'ясуйте вид їх, користуючись таблицею.

Бачиш, і ти немов той ясень розмовляєш. Дядько не казали, а може, ще й не напители дівки. Якби ж воно таке говорило, що тямить, ну, то й слухав би, а то... Убрана по-буденному, а править таке, немов на свято орацію! Воно ще краще, ніж вся твоя хороша, люба врода, та висловить його і я не можу... А тут іще й тебе щось учепило, – кричу, гукаю, кличу – хоч ти згинь! Як цар морський покличе – треба слухать. Іди на дно! Доволі тут базікати! От ліпше заберуся до роботи, як маю тут жувати клоччя! Голос сопілки починає промовляти словами. Я обізвуся до них шелестом тихим вербової гілки, голосом ніжним тонкої сопілки, смутними росами з вітів моїх.

Я тепер, як тінь, блукаю край сеї хати... А ти чого никаєш? Іди, поглянь, чи в полі рунь зазеленіла. Дядько Лев і Лукаш виходять на галяву. З гір на долину біжу, стрибаю, рину! Чого ти тут блудиш? Чого ж ти тут шугаєш? Струмок той вибігає з гушавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хашах. Надходить Лукаш з оберемком хмизу, кладе перед дядьком, виймає з-за пазухи кресало й губку і розпалює вогонь. Не випадає за парубком так дівці уганяти. Поважно кивнувши їй головою, меткою походою йде в гушавину і зникає. Застогнавши, рушає. Ой колись я навесні тут по гаю ходила, по стежках на признаку дивоцвіти садила.

І що се за манаття на тобі? Та що ж, як я тобі у цій одежі неначе одмінилась! А тільки ти жебрацькі шмати скинути не хочеш... То дай мені святкові шати, діду! Розкриває свою кирею і дістає досі заховану під нею пишну злотом гаптовану багрянницю і срібний серпанок; надіває багрянницю поверх убрання на Мавку... Малі, заморені істоти, в лахмітті, з вічним, гризьким голодом на обличчі,

¹ У цьому й усіх подальших завданнях використано речення й уривки з «Лісової пісні» Лесі Українки.

з'являються з-за кутка хатнього. Поміж деревами якусь хвилину маячить його червона одіж...

Дай я придивлюся. Поглянь, як там літає павутиння, кружляє і вирує у повітрі... Мавка очутилась, звелася трохи, широко розкрила очі і з жахом дивиться на Мару, що простягає руки взяти її. Я понесу тебе в зелені гори, – ти ж так хотіла бачити смереки. А не приглядалась до моїх слідків? Підпливає близенько, хапає за руки, заглядає в вічі. Добре я бачу твою ледачу вдачу, та я тобі пробачу, бо я ж тебе люблю!

➤ Дослідіть, який вид синонімів виявився найуживанішим. Чому?

➤ Доповніть утворені синонімічні ряди, у разі потреби скористайтесь словником.

➤ Занесіть деякі з виписаних прикладів до опрацьованої перед цим таблиці.

◆ Одним із критеріїв майстерності письменника є багатство вжитої у творі лексики. Проаналізуйте подані речення з погляду наявної синонімії. У чому особливість цих конструкцій?

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. В лісі щось загомніло, струмок зашумував, забринів. Місточки збиваю, всі гребельки зриваю, всі гатки, всі запруди, що загажили люди, – бо весняна вода, як воля молоді! Зрадлива й лукава в нього вдача. Навесні він нуртує, грає, рве, зриває з озера вінок розкішний, що цілий рік викохують русалки... Таж він тебе занапастив би тільки, потяг би по колючому ложиську струмочка лісового біле тіло, понівечив та й кинув би самотню десь на безвідді. Мулко вельми, грузько. Давали гроші, талари биті, людям дуже милі, та дядько Лев заклвся на життя, що дуба він повік не дасть рубати. Недалечко чутно сопілку, що грає якусь моторну, танцюристу мелодію... І знов чудне, незрозуміле слово – «віддячуся»... Ти дав мені дари, які хотів, такі були й мої – неміряні, нелічені... Килина якийсь час так само завзято жне, потім розгинається, випростується, дивиться на похиленого над снопами Лукаша... Хай скавучить, нехай голосить, виє, хай прагне крові людської, – не вгасить своєї муки злої! Дурний Лукаш, що проміняв на тебе; бо то було таке покірне, добре, хоч прикладай до рани... Тягався, волочився, лихо знав де, по яких світах, та й «не питай!»...милого не може обійняти, навіки пригорнути довгим віттям. Оглянься, подивись, яке тут свято! Так от і ми, кинемось, ринемось в коло самі! Сестро!.. не будь як зима, що не вблагати її, не вмолити! От як став Білий Палянин до літ доходжати, став собі думати-гадати, про своє життя розважати... З гушавини вибігає Мавка, біжить прудко, мов утікаючи; волосся їй розвіялось, одежа розмаялась. Ні, ти сам для мене світ, миліший, крашій, ніж той, що досі знала я, а й той покращав, відколи ми поєднались.

➤ З якою метою авторка використовує по кілька синонімів поряд в одному реченні? Якого забарвлення вони надають творові?

◆ Прочитайте уривки з тексту. Знайдіть синоніми. Схарактеризуйте їхні функції.

I. Я їх не зношу! Я не терплю солом'яного духу!

II. Лев.

Га? Ідть здорові!

Килина.

Ну, будьте вже здоровенькі, тітусю!

Живі бувайте, нас не забувайте!

Мати.

Здорові будьте, та до нас прибудьте!

Ш. Перелесник.

Ну, не глузуй! Ходи, полетимо!
Я понесу тебе в зелені гори, –
Ти ж так хотіла бачити смереки.

Мавка.

Тепер не хочу.

Перелесник.

Так? А чому?

Мавка.

Бо відхотілося.

Перелесник.

Якісь химери? Чом відхотілося?

Мавка.

Нема охоти.

➤ Наведіть власні приклади синонімічних синтаксичних конструкцій.

◆ Особливим різновидом синонімів є контекстуальні. Саме в художньому мовленні під впливом оригінального авторського бачення предметів і явищ постають неповторні асоціації й означення, які в літературознавстві називають епітетами й метафорами. Проаналізуйте подані речення з погляду вжитих контекстуальних синонімів. Дослідіть, яку функцію вони виконують для характеристики персонажів, створення образів.

Там мої сестриці, там гірські русалки, вільні Літавиці. Як солодко грає, як глибоко крає, розгинає білі груди, серденько виймає! А я не знаю нічого, окрім берези, за те ж її сестрицею визнаю; але вона занадто вже смутна, така бліда, похила та журлива... Містина вся дика, таємнича, але не понура, – повна ніжної задумливої поліської краси. ...з лісу вибіг «Той, що греблі рве» – молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими руками... На цілу довгу мить тобі я буду вірна, хвилину буду я ласкава і покірна, а зраду потоплю! Він древній, сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з багвинням звисають аж по пояс. А мені, якби не помагав мій друг одвічний, мій щирий приятель осінній дощик, прийшлося би згинуть з парюю! З очеретів чутно голос сопліки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається все в лісі. З-за стовбура старої розщепленої верби, півусохлої, виходить Мавка, в ясно-зеленій одежі з розпущеними чорними, з зеленим полиском, косами, розправляє руки і проводить долонею по очах. Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення. Що ж, – ти зовсім така, як дівчина... ба ні, хутчія як панна, бо й руки білі, і сама тоненька, і якимось так убрана не по-наськи... Мені здається часом, що верба, ота стара, сухенька, то – матуся. Я цілуватиму вустонька гожі, щоб загорілись, щоб зашарілись, наче ті квітоньки з дикої рожі! Я буду вабити очі блакитні, хай вони грають, хай вони сяють, хай розсипають вогні самоцвітні! Ви маленькі, ви легенькі, в ручках вогники ясенькі, ви як ласочки тихенькі... З-за купини вискакує Куць, молоденький чортик-панчик. Місяць сховався за темну стіну лісу, темрява напилла на прогалину, чорна, мов оксамитна. Сунеться хмарка по небу повільна, йде безпричальна, сумна, безпривітна... О, квіти на личеньку одразу зацвіли! – цнотливі, не запашні, осінні... Легкий, пухкий попілець ляже, вернувшись, в рідну землю, вкупі з водою там зростить вербицю, – стане початком тоді мій кінець. Ти не чуєш, як солов'ї весільним співом дзвонять? Я чую... Се вони вже не щечечуть, не тьохкають, як завжди, а співають...

◆ Перевірте, наскільки ви володієте словом. Доберіть синоніми до виділених у поданих реченнях слів.

А ти хіба вже лісова цариця, що так **рядиш**, хто має в ліс ходити, хто ні... Іди, синашу, йди, та **наведи** Килинку до дороги. Дивись, он жде тебе твоя верба, вона давно вже ложе постелила і журиться, що ти десь **забарилась**. А ще он як **умаяла** квітками попідвіконню – любо подивитись! Вже якимось сама управлюся, а там на **вісень**, дасть Біг, знайду собі невістку в поміч. Я **міркував** би, що вже б тобі не **тра** верби на зиму. Я сам піду на зиму до села, до **свої** **доми...** **Узвиваєш** її задрипанкою, а сама її зелену сукню перешила та й досі **совасш** – немає **встиду**! Вже десь ота корчма стоїть на світі, що в ній **баллоє** досі свита й шапка. Скрізь терни-байраки, та й нема **признаки**, де шукати дороги. Я ще **до мови не прийшла**, як він схопивсь на рівні ноги, і від мене тремтячими руками заслонився...

➤ Схарактеризуйте використані авторкою слова як синоніми до загальноновживаних лексем.

Підсумок уроку.

◆ Випишіть синоніми з поданих речень. Схарактеризуйте їх. Завершіть роботу з таблицею. Підготуйте стисле висловлювання в науковому стилі про стилістичну роль синонімів в українській мові.

Ну, попаду ж і я Лісовика, то вже не вирветься, – в пеньок дубовий вщемлю я бородище-помелище, то буде відати! Ще ж я не знала днини такої, щоб була щасна так, як ти, ніченько, так як ти, ясна! Ти розкажи мені, я зрозумію, бо я ж тебе люблю... Я ж поиняла усі пісні соплоньки твоєї. Я щось не розберу, що ти говориш. Я збагнула, що забуття не суджено мені.

Хто ж тобі тут мати, чи баба, чи вже як у вас зовуть? А твоя верба? Таж ти її матусею назвала. А ти, братуню, вже б не відзивався, коли не зачіпають! Вони вже й так тебе все називають накидачем... Не гідна ти дочкою лісу зватись!

Мавка сіла в борозні над стернею і похилилась у смутній задумі. Для тебе воно таки журба. ...бо ти забула, що ніяка тута краси перемагати не повинна. ...але минай людські стежки, дитино, бо там не ходить воля, – там жура тягар свій носить. А тепер я вбога, мій жаль спадає, наче мертвий лист... Жаль не пристав мені, а все ж я мушу признатися – таки старого шкода, бо він умів тримати з нами згоду.

➤ Доведіть тезу, висловлену в епіграфі до уроку, використовуючи опрацьований матеріал.

Домашнє завдання. Проаналізувати синоніми, наявні в поданому уривку. Самостійно дібрати з тексту «Лісової пісні» Лесі Українки приклади всіх видів синонімів. За текстом поеми «Бояриня» або іншого художнього твору підготувати приклади до теми наступного уроку – «Тропи (порівняння, метафора, епітет, метонімія, синекдоха, персоніфікація)».

Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?

Спить озеро, спить ліс і очерет.

Верба рипіла все: «Засни, засни...»

І снилися мені все білі сни:

на сріблі сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба – білі, непрозорі –
і клялися в намети... Біло, чисто
попід наметами. Ясне намисто
з кришталю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди.

По білих снах рожеві гадки
легенькі гаптували мережки,
і мрії ткалися золото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні...